

УДК 371.135(092)

ЮЛІЯ КОЛОС

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С. МАКАРЕНКА

Стаття присвячена актуальній проблемі визначення змісту та структури професійної компетентності вихователя, спираючись на педагогічну спадщину А.С. Макаренка.

***Ключові слова:** професійна компетентність вихователя, педагогічна майстерність, педагогічна техніка, колектив, А.С. Макаренко.*

Постановка проблеми. Педагогічна спадщина Антона Семеновича Макаренка не втрачає своєї актуальності сьогодні, незважаючи на зміну соціально-економічних та політичних реалій, зміну ідеології, морально-етичних пріоритетів та виховного ідеалу сучасної молоді людини. Із плином часу змінився не тільки виховний ідеал вихованця, а

й ідеал вихователя. Питання професійної компетентності педагога саме як вихователя набуває актуальності сьогодні, в умовах технізації життєвого простору (на відміну від гуманізації), переходу до суспільства знань, у зв'язку з чим головний пріоритет віддається навчанню, а не вихованню – через інформаційний вибух та перевантаженість навчальних програм. Оскільки наша держава запроваджує компетентнісний підхід в освіті, переглядаються стандарти професій, кваліфікаційні характеристики саме у площині компетентностей, важливим є визначення сутності та складових професійної компетентності вихователя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Дослідженням педагогічної спадщини А.С.Макаренка займались багато вчених: І.А.Зязюн, Л.С.Григорова, М.В.Гриньова, С.Г.Карпенчук, Т.В.Кравченко, Б.М.Наумов, Л.Ф.Пашко, А.В.Ткаченко, О.А.Хромова та ін.

Проблемі визначення сутності та складових професійної компетентності педагога присвятили свої праці І.Д.Бех, Л.І.Гриценко, І.В.Гришина, М.В.Елькін, І.А.Зязюн, Л.В.Коваль, Н.В.Кузьміна, А.К.Маркова, В.Ю.Стрельников та ін.

Мета статті – дослідити педагогічну спадщину Макаренка та виявити у ній зміст та складові професійної компетентності вихователя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компетентність визначають як здатність здійснювати визначені завдання у певному контексті на високому професійному рівні. Компетентність включає знання, вміння, навички, ставлення та досвід, що є основною категорією педагогічної діяльності. Компетентності формуються в результаті практичного досвіду та навчального процесу.

На думку Ф.С.Ісмагілової, компетентність – це результат професійного досвіду, такий наслідок його накопичення протягом професійного життя та діяльності, що забезпечує глибоке знання своєї справи, сутності роботи, що виконується, способів та засобів досягнення цілей, здатність правильно оцінювати професійну ситуацію, що склалася, і приймати у зв'язку з цим потрібне рішення [2, с. 18].

Л.І.Гриценко розглядає компетентність не тільки у конструктивному, а й у процесуальному аспекті, і вважає, що компетентність є цілісним актом діяльності, який включає постановку мети, відбір засобів, планування, виконання та контроль [1, с. 36]. Не можна також не погодитися з Л.І.Гриценко в тому, що педагогічна компетентність в широкому сенсі – це здатність людини вирішувати спектр проблем (завдань), що належать тій чи іншій галузі освіти. Змістовне наповнення цього спектру завдань може бути більшим або меншим. Наприклад, може бути педагогічна компетентність в області виховання. Людина, що володіє нею, може вирішувати завдання, пов'язані з виховною діяльністю, але не може грамотно (компетентно) вирішувати завдання, пов'язані з навчальною діяльністю. Педагогічна компетентність у вузькому сенсі – це здатність людини вирішувати конкретний тип практико-орієнтованої проблеми (задачі) [там само].

Сам Антон Семенович Макаренко у своїх творах обстоював думку про необхідність розмежування методики виховання та методики освіти, які становлять два більш-менш самостійні розділи педагогічної науки [8, с. 100].

У нашому дослідженні ми зупинимося на педагогічній компетентності саме у галузі виховання.

До образу вихователя та його ролі у педагогічній роботі в колективі А.С.Макаренка не раз звертався у своїх творах. Описи вихователів хороших і не дуже ми знаходимо в його літературному доробку. З одного боку, він писав: „Без талановитого вихователя, здатного керувати, що має пильне око, наполегливість, розум, досвід, одне слово, без хорошого вихователя важко”. З іншого ж боку, знаходимо наступне: „Ніхто так не шкодив, ніхто так не псував моєї роботи, ніхто так не збивав набік налагодженої роками роботи, як поганий вихователь” [8, с. 162]. Тобто, вихователь – це одна із ключових фігур у виховному процесі, від якої багато чого залежить.

Проте слід зазначити, що в останні роки своєї педагогічної діяльності Антон Семенович відмовився від вихователів, а користувався лише допомогою шкільних

учителів, виховну функцію виконував налагоджений колектив із досвідчених членів, у якому були вихованці різного віку, старші виховували молодших. У той же час педагог писав, що зовсім відмовитися від вихователя у дитячому виховному закладі не можна: „У дитячому колективі повинні бути авторитетні, культурні, працездатні, хороші дорослі люди, тільки тоді може зрости культура дитячого колективу. Виховання в тому і полягає, що більш доросле покоління передає свій досвід, свою пристрасть, свої переконання молодшому поколінню. Саме в цьому і полягає активна роль педагогів” [9, с. 328-329].

Антон Семенович був переконаний, що навчити виховувати можна так само, як навчити математики, як навчити спеціальності. Він уважав, що як неприпустимим є брак у виробництві, так само неприпустимим є брак у педагогічній роботі. Щоб бути хорошим педагогом, не обов'язково мати талант, – достатньо досягти педагогічної майстерності шляхом навчання.

Причому навчання має полягати в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, організації спеціальних знань та навичок. До них педагог відносив поставлений голос, уміння розмовляти з дитиною, з батьками. Антон Семенович вважав, що не може бути хорошим вихователем той, хто не володіє мімікою, не може надати своєму обличчю потрібного виразу або стримати свого настрою. Вихователь, на його думку, повинен уміти організовувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен його рух виховував, і завжди повинен знати, чого він хоче в даний момент і чого він не хоче.

Спробуємо визначити складові професійної компетентності вихователя, опираючись на ідеї А.С. Макаренка. Професійну компетентність вихователя можна поділити на три групи здатностей: соціально-особистісні, куди віднесемо універсальні якості, потрібні фахівцю, а також особистісні якості, значущі для професії вихователя; загально професійні компетентності, які мають бути притаманними усім педагогічним працівникам; та спеціальнопрофесійні, що важливі саме для вихователя.

Отже, на нашу думку, до соціально-особистісних компетентностей вихователя можна віднести здоров'язбережувальну, комунікативну, економічну та громадянську компетентності.

Виділяють здоров'я у фізичній, соціальній, духовній та психічній сферах. У творах А.С. Макаренка неодноразово підкреслюється важливість здорового способу життя. Вихователі та колоністи повинні були бути підтягнутими, мати гарну осанку, неприпустимими були шкідливі звички. Велика увага приділялася особистій гігієні та санітарно-гігієнічному стану приміщень і робочих місць. Педагог вважав, що як від вихованців, так і від педагогів та інших працівників дитячого закладу необхідно вимагати повного порядку і чистоти костюму, задовільного стану зачіски, вусів і бороди, чистоти взуття, чистоти рук, обстрижених нігтів і наявності носової хусточки [5, с. 79]. У структурі колонії була створена санітарна комісія (санком). Черговий член санкому міг зайти в квартиру до будь-якого інженера, співробітника чи педагога, після чого доповісти на загальних зборах, що в квартирі ось такого педагога бруд [8, с. 114]. Увага у колонії приділялася режиму праці і відпочинку, харчування, організації спортивного дозвілля. Сприяла здоров'ю і фізична праця. Як відомо, вихователі трудилися разом із колоністами.

Під здоров'ям у соціальному аспекті розуміємо характер стосунків у колективі. Складовою здорового колективу, за концепцією А.С. Макаренка, є мажорний тон, а також почуття захищеності кожного члена колективу, відсутність дискримінації. Стиль спілкування у колонії був діловий. Педагог вважав, що загальний тон виховується у всіх площинах дитячого закладу, у кожний момент роботи, у житті, у побуті, у школі, на виробництві, під час ігор і т.д. Багато залежить від поведінки і тону вчителів, вихователів, керівного та інструкторського персоналу. Персонал сам повинен у своїй поведінці задовольняти всі вимоги, які ставляться перед вихованцями. До вихованців керівний і педагогічний персонал завжди повинен бути ввічливим, стриманим, за винятком тих випадків, коли потрібне або деяке підвищення тону в зв'язку з новими вимогами, або таке ж підвищення в сторону більшої його емоціональності – під час загальних зборів,

загальних робіт, окремих проривів у колективі. У всякому разі, педагоги і керівництво ніколи не повинні припускати з свого боку тону фривольного: зубоскальства, розповідання анекдотів, ніяких вольностей у мові, передражнювання, кривляння тощо. З другого боку, зовсім неприпустимо, щоб педагоги і керівництво в присутності вихованців були похмурими, дразливими, крикливими. В окремих випадках серйозних проступків можна припустити виявлення обурення, але такий тон повинен бути обов'язково виправданий серйозністю проступка [5, с. 79].

Що ж стосується психічного здоров'я, то А.С. Макаренко вважав, що для захисту своєї нервової системи педагог повинен уміти грати: „Не можна ж допустити, щоб наші нерви були педагогічним інструментом, щоб ми виховували дітей за допомогою наших сердечних мук, мук нашої душі” [7, с. 247].

Педагог має бути також хорошим господарником. Макаренко писав: „У мене щойно пофарбовані стіни. Я на останні кошти запросив майстрів, щоб вони зробили хороший ремонт. Я не можу допустити, щоб дитина виявила тут свої здібності в галузі малювання” [7, с. 250]. Шанобливе чи просто практичне ставлення до праці, вкладених затрат дисциплінує вихованців і прищеплює їм такі якості як діловитість, економність.

Вихователь повинен мати активну громадянську позицію, бути патріотом своєї Батьківщини. Твори самого А.С. Макаренка просякнуті духом тогочасної радянської ідеології, помітно, що він є небайдужим громадянином, і свій виховний процес він вибудовував, опираючись на комуністичну ідеологію, що, слід визнати, давало результати у вихованні позитивних якостей, насамперед таких як товариськість, колективізм, любов до праці, негативне сприйняття лінощів, неробства, шкідливих звичок, егоїзму тощо.

Серед інших професійно значущих особистісних якостей вихователя Антон Семенович називає авторитетність. А.С. Макаренко слушно пише, що вихователь, який не користується авторитетом, не може бути вихователем. Він повинен ставити вимоги до колективу, не має підлабузнюватися до вихованців і приховувати свою точку зору із проблемних питань, навіть якщо вона буде для дітей неприємною. В очах вихованців вихователь не повинен бути дволічним, і його дії в загоні не повинні здаватися такими, що суперечать діям адміністрації закладу [5, с. 89]. Не повинен прагнути вихователь заслужити любов і прихильність своїх вихованців. У такому випадку, вважає педагог, він не зможе бути вимогливим і справедливим ні до своїх вихованців, ні до себе.

Вимогливість – це ще одна важлива риса вихователя. За словами самого педагога, його головним принципом завжди було: якомога більше вимоги до людини, але разом з тим і якомога більше поваги до неї. Не можна вимагати більшого від людини, яку ми не поважаємо [3, с. 210]. Також вихователь повинен бути сміливим і не боятися йти на ризик, якщо переконаний у своїй правоті. Макаренко вважав, що відмовитись від ризику в роботі – значить відмовитись від творчості [3, с. 211]. Часом Макаренко закликає до зовсім безкомпромисних рішень: „Коли ви відчуваєте себе правим, ви повинні не поступатись, навіть коли ризикуєте бути звільненим з роботи” [4, с. 292].

До загальнопрофесійних компетентностей вихователя віднесемо знання теоретичних положень філософії, психології, біології та педагогіки; здатність проводити педагогічні дослідження, зокрема, спостереження; та організаторські здібності педагога, здатність здійснювати професійне педагогічне спілкування (професійна комунікативна компетентність).

Щодо згаданих наук, Макаренко писав: „ці науки повинні мати значення у виховній роботі, але зовсім не як передумови для висновку, а як контрольні положення для перевірки наших практичних досягнень” [8, с. 101].

Комунікативній компетентності вихователя, а саме володінню вербальними та невербальними засобами комунікації, Антон Семенович приділяв значну увагу. До вербальних засобів комунікації належить все багатство мови та її засобів. Обов'язковим є дотримання адекватного стилю мови та реєстру спілкування. До невербальних засобів належать акустичні (тон, гучність, тембр, висота, сміх тощо), оптичні (міміка, постава, жести, відстань між комунікантами, почерк, зовнішній вигляд), тактильно-кінестезичні

(поплескування, потиснення рук, дотик), ольфакторні (запахи) та темпоральні (паузи, час початку розмови тощо) засоби спілкування. До цих, на перший погляд, дрібниць, педагог ставився з великою увагою, оскільки розумів, який серйозний вплив вони мають на вихованця. Сьогодні відомо, що саме із невербальних джерел людина „зчитує” від 60 до 80 % інформації. Так, зокрема, у багатьох своїх творах Антон Семенович згадував пораду, яка була надрукована в одному тогочасному педагогічному журналі, – що педагог повинен розмовляти з вихованцем рівним голосом. „З якої речі? Чому рівним голосом?”, – обурюється Макаренко. Він пише, що „...рівний голос із хуліганом, те, що учитель боїться виявити своє обурення, а виявляє свою боязнь, – це є найризикованіша дія. ... Розмовляти рівним голосом, це значить: мені байдуже, як ти поводишся, але я розмовляю з тобою тому, що виконую свої обов’язки” [4, с. 291]. В іншому творі знаходимо: „педагог повинен бути веселим, бадьорим, а коли що не так робиться, повинен і гримнути, щоб відчували, що коли я сердитий, то сердитий посправжньому” [8, с. 202]. Але в той же час Антон Семенович уважав, що доросла людина в дитячому колективі повинна вміти гальмувати, приховувати свої негативні настрої та емоції.

У своїй лекції про взаємини і тон у колективі педагог пише, що він не допускав у клас учителя, якщо він був неохайно вдягнений. Звичкою було ходити на роботу в найкращому костюмі. Серйозні вимоги ставилися до всіляких, на перший погляд, дрібниць – до підручника, приладдя. Олівець має бути гостро наточений, перо не має бути іржавим. Так само, як і вихованці, педагогічний персонал повинен говорити тоді, коли треба, і стільки, скільки треба, не повинен притулятися до стін і не спиратися на столи, не розвалюватися на диванах, не плювати, не кидати недопалків, не струшувати на підлогу попелу, не ходити в приміщенні в шапках і пальтах [5, с. 80].

Щодо вміння вихователя вести спостереження і про їх доцільність Макаренко писав: „Робота вихователя в загонах повинна полягати в наступному: насамперед, вихователь повинен добре знати склад своїх загонів, повинен знати життя й особливості характеру кожного вихованця, його прагнення, сумніви, слабкості й гідність. Хороший вихователь повинен обов’язково вести щоденник своєї роботи, у якому записувати окремі спостереження за вихованцями, випадки, які характеризують ту чи іншу особу, бесіди з нею, рух вихованця вперед, аналізувати явища кризи або перелому, які бувають в усіх дітей у різному віці”. На думку, Антона Семеновича, вихователь має знати, який стан здоров’я вихованця; як вихованець ставиться до свого закладу, причини такого ставлення; як вихованець ставиться до товаришів; до підвищення своєї кваліфікації, до шкільної та культурної роботи; що він читає; які таланти та здібності має; де працює на виробництві, як ставиться до роботи, до свого робочого місця; чи знайомий вихованець із загальним виробничим становищем усього загону, цеху; матеріальне становище дома і заробіток вихованця на виробництві; чи прищеплюються йому навички культури, як ставиться до слабших, до жінок, дівчат, дітей та літніх людей. Проте ніколи збір таких даних не повинен бути простим колекціонуванням. Вихователь повинен дивитися на вихованця не як на об’єкт вивчення, а як на об’єкт виховання. Кожне узнавання чогонебудь нового про вихованця у вихователя негайно повинно перетворюватися в практичну дію, практичну пораду, прагнення допомогти вихованцеві [5, с. 84].

До спеціальнопрофесійних компетентностей вихователя належать, на нашу думку, здатність накреслити перспективу як перед окремим вихованцем, так і перед дитячим колективом; ставити вимоги; доцільно використовувати методи виховання; створювати виховуюче середовище.

Антон Семенович писав: „При першій зустрічі вихователя і вихованця перший повинен поставити перед собою практичну мету: зробити з цього хлопчика чи дівчинки справжню культурну людину, працівника, корисного громадянина, кваліфікованого, письменного, політично освіченого і вихованого, здорового фізично і психічно. Цю мету своєї роботи вихователь ніколи не повинен забувати” [5, с. 87-88]. Вихователь повинен думати про майбутнє вихованця. Він повинен знати, ким хоче і сподівається стати вихованець, наскільки реальні його прагнення. Часто великими перешкодами є невір’я в свої сили, або, навпаки, небезпечне наслідування сильніших товаришів [там само].

Щодо вимогливості і вміння ставити вимоги перед колективом, педагог писав: «...без щирої, одвертої, певної, палкої і рішучої вимоги не можна починати виховувати колектив, хто думає почати з хитких, підлабузницьких умовлянь, робить помилку» [8, с.135]. Як відомо, згідно з теорією розвитку колективу, на останньому етапі вимоги висуває не педагог, а самі члени колективу.

Великого значення Антон Семенович надавав таким методам виховання, як покарання і заохочення. Він уважав, що покарання у виховній роботі є необхідними, бувають випадки, коли застосування педагогічного „такту” і замовчування ситуації є неприпустимими. Проте потрібно вміти правильно обирати форму покарання. Деяким вихованцям було достатньо докорів сумління та осуду з боку колег, інших карали арештом і навіть вигнанням із колонії. Уміння правильно призначити та організувати покарання педагог називає технікою покарання. Цією технікою повинен володіти кожен вихователь. Найкращим же заохоченням у колонії було оголошення подяки, яке відбувалося в урочистій формі у вигляді наказу.

Хоча А.С. Макаренко не був проти індивідуального підходу, він вважав вирішальним у справі виховання організацію школи, колективу і виховного процесу [6, с. 260]. Вирішальну роль у вихованні відіграє середовище. Створити таке виховуюче середовище – першочергове завдання вихователя. На думку педагога, жоден вихователь не має права діяти сам-один, на власний розсуд. Повинен бути колектив вихователів, єдиний план роботи, єдиний тон, точний підхід до дитини. Тому, вважає педагог, краще мати 5 слабких вихователів, об'єднаних у колектив, запалених однією думкою, одним принципом, одним стилем, які працюють кожен по-своєму, ніж 10 хороших вихователів, які працюють кожен по-своєму, хто як хоче [8, с. 163].

А.С. Макаренко пропонує багато форм роботи вихователя в загоні – від участі в роботі загону до спільних прогулянок, поїздок та катання на лижах. При цьому вихователь повинен уникати тільки однієї форми: простого перебування на очах у дітей без усякого діла і без всякого інтересу до них [5, с. 88-89]. Велику увагу Макаренко приділяв грі як методу виховання. У дитини є потяг до гри, і треба його задовольняти. Треба не тільки дати дитині час погратися, але треба прийняти цією грою все її життя. Елементи гри можна помістити і в елементах військової дисципліни у колонії, і навіть коли колоністи робили фотоапарати «Лейка» з точністю до 1 мікрона, – на думку самого А.С. Макаренка, все-таки це була гра [7, с. 251].

А.С. Макаренко вважав просто бесіду найбільш кустарним педагогічним прийомом. Він був переконаний, що суть педагогічної позиції вихователя повинна бути прихована від вихованців і не виступати на перший план. Радянську педагогіку Макаренко вважав педагогікою не прямої, а паралельної дії. Вихованець – це насамперед член трудового колективу. У його очах і вихователь повинен виступати також насамперед як член того ж колективу, а потім уже як вихователь. Вихователь виступає із загоном як зацікавлений його член у всіх випадках, коли загін відстоює правильну, громадську позицію. Коли ж загін збивається на неправильний шлях, вихователь веде боротьбу в самому загоні, спираючись на кращих членів, захищаючи при цьому не свої педагогічні позиції, а насамперед інтереси вихованців і всього закладу [5, с. 85-86].

Висновки. Отже, професійна компетентність вихователя є складним багаторівневим утворенням, яке відбиває його головні функції та професійні завдання. Досвід вирішення деяких із них можна віднайти у педагогічній спадщині видатного педагога Антона Семеновича Макаренка і застосувати в нових умовах.

Список використаних джерел

1. Гриценко Л.И. Профессиональная компетентность педагога : традиции и новации / Л.И. Гриценко // Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Вип. 8. Ч. II. – Полтава, 2011. – Серія „Педагогічні науки”. – С. 35–42.
2. Исмагилова Ф. С. К проблеме психологического анализа профессионального опыта / Исмагилова Ф. С. // Вест. Моск. ун-та. Сер. 14 : Психология. – 2000. – №2. – С. 16–27.
3. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А.С. Макаренко // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т.5. – С. 209–231.
4. Макаренко А.С. З досвіду роботи / А.С. Макаренко // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т.5. – С. 284–301.

5. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу / А.С. Макаренко // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т.5. – С. 9–93.
6. Макаренко А.С. Мої педагогічні погляди / А.С. Макаренко // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т.5. – С. 254–284.
7. Макаренко А.С. Про мій досвід / А.С. Макаренко // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т.5. – С. 231–254.
8. Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання / А.С. Макаренко // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т.5. – С. 97–205.
9. Макаренко А.С. Художня література про виховання дітей / А.С. Макаренко // Твори: У 7 т. – К.: Радянська школа, 1953. – Т.5. – С. 316–345.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2013

Колос Ю.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Україна

СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ВОСПИТАТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ А.С. МАКАРЕНКО

Стаття посвящена актуальній проблемі визначення змісту та структури професійної компетентності вихователя, опираючись на педагогічне насліддя А.С. Макаренка.

Ключевые слова: професійна компетентність вихователя, педагогічне майстерство, педагогічна техніка, колектив, А.С. Макаренко.

Kolos Yu.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine

THE CONTENT OF PROFESSIONAL TEACHER COMPETENCE IN PEDAGOGICAL HERITAGE OF A.S. MAKARENKO

The article deals with the urgent problem of determining the content and structure of the professional competence of teacher on the basis of A.S. Makarenko pedagogical heritage.

Keywords: professional competence of a teacher, pedagogical mastery, pedagogical technique, collective, A.S. Makarenko.